

Cuprins

<i>Nota traducătorilor</i>	9
<i>Aleksandr Aleksandrovici Vasiliev (1867-1953) – patriarhul studiilor bizantine (Ionuț-Alexandru Tudoric)</i>	13
<i>Lista publicațiilor lui A.A. Vasiliev (Ionuț-Alexandru Tudoric)</i>	35
Prefață	49
Capitolul I. Studiul istoriei bizantine	51
Erudiția vest-europeană	51
<i>Revoluția franceză</i>	51
<i>Secolul al XVIII-lea și epoca napoleonică</i>	53
<i>De la mijlocul secolului al XIX-lea până la prezent</i>	60
Studiile bizantine în Rusia	77
<i>Secolul al XIX-lea</i>	77
<i>Secolul XX</i>	79
Periodice, referințe generale și papirologie	85
Capitolul II. Imperiul din timpul lui Constantin cel Mare până la Iustinian cel Mare	89
Constantin și creștinismul	89
<i>Convertirea lui Constantin</i>	90
<i>Apa-miracolul Edict de la Mediolanum</i>	96
<i>Atitudinea lui Constantin față de Biserică</i>	98
<i>Arianismul și Sinodul de la Niceea</i>	99
<i>Întemeierea Constantinopolului</i>	101
Reformele lui Dioclețian și Constantin	104
Împărații și societatea, de la Constantin cel Mare până la începutul secolului al VI-lea	108
<i>Constantin (337-361)</i>	110
<i>Julian Apostatul (361-363)</i>	111
<i>Biserica și Statul la sfârșitul secolului al IV-lea</i>	119
<i>Arcadius (395-408)</i>	128
<i>Teodosie al II-lea cel Tânăr (408-450)</i>	133
<i>Marcian (450-457) și Leon I (457-474). Aspar</i>	140
<i>Zenon (474-491). Odovacer și Teodoric Ostrogotul</i>	142
<i>Anastasia I (491-518)</i>	144
<i>Rezumat</i>	149
Literatura, învățământul, știința și arta	150
Capitolul III. Iustinian cel Mare și succesorii săi imediați (518-610)	163
Iustin I	164

În sfârșit, George Monahul (Monachos) Hamartolos, și el un adversar convins al iconoclaștilor, a lăsat o cronică universală de la Adam până la moartea împăratului Teofil, în anul 842, cu alte cuvinte, până la victoria finală a cinstirii icoanelor. Această lucrare este foarte importantă pentru istoria culturală a perioadei, deoarece cuprinde multe dezbateri asupra problemelor care îi preocupau atunci pe monahii bizantini, mai precis, despre natura monahismului, propagarea ereziei iconoclaste și răspândirea credinței islamice. De asemenea, oferă o descriere vie a aspirațiilor și gusturilor monahilor bizantini din secolul al IX-lea. Cronica lui Hamartolos a constituit baza istoriilor universale bizantine posteroare și a exercitat o influență enormă asupra începuturilor literaturii slavone și, în special, ale celei rusești. Este suficient să menționăm că începutul cronicilor rusești este foarte strâns legat de lucrarea lui Hamartolos. Un manuscris al vechii traduceri slavo-rusești a lucrării lui Hamartolos, care nu a fost încă atent studiat și valorificat, conține 127 de miniaturi, fiind de cea mai mare importanță pentru istoria artei rusești și bizantine a secolului al XIII-lea. Acest manuscris este singura copie ilustrată a *Cronicii* lui Hamartolos care ne-a parvenit¹⁷⁹. Cu excepția autorului anonim care a scris despre împăratul Leon al V-lea Armeanul¹⁸⁰, Hamartolos este singurul cronicar contemporan al perioadei 813-842. El a tratat această perioadă din perspectiva monahali limitată, folosind în principal mărturii orale ale contemporanilor și observații personale. Manuscrisul lucrării sale, care a fost modificat și completat de mai multe ori în decursul secolelor următoare, ne-a parvenit într-o formă atât de complicată și încălțită, încât reconstituirea textului original autentic constituie una din cele mai dificile probleme ale filologiei bizantine. Abia la începutul secolului XX a fost publicată o ediție critică a textului grecesc al lui Hamartolos¹⁸¹. Recent, a apărut o ediție critică a vechii traduceri slavo-rusești a cronicii sale, cu un apendice cuprinzând textul grecesc al continuării acestei cronici, care a constituit baza pentru traducerea slavă¹⁸².

of the Faith: the Theology of Patriarch Nikephoros of Constantinople, Brookline, Mass., 1984; A.J. Visser, *Nikephoros und der Bilderstreit. Eine Untersuchung über die Stellung des Konstantinopler Patriarchen Nikephoros innerhalb der ikonoklastischen Wirren*, Haag, 1952. Ediția critică a *Istoriei* sale a fost oferită de C. Mango: *Nikephoros, Patriarch of Constantinople, Short History. Text, Translation, and Commentary by Cyril Mango*, Washington, D.C., Dumbarton Oaks, 1990 - n. trad.]

179. D. Ainalov, „La Chronique de George Hamartolos”, *Compte-rendu du deuxième Congrès international des études byzantines*, 1927, 127-133. [Pentru mai multe informații despre George Monahul (Georgios Hamartolos), vezi: A. Dostál, „Slovanský překlad byzantské kroniky Georgija Hamartola”, *Slavia*, XXXII (1963), 375-384; O.I. Podobedova, „Otrajenie vizantiiskih illiustrirovannih hronik v Tverskom (Troïskom) spiske Hroniki Georgija Amartola”, in *Actes du XIVe Congrès International des études byzantines*, Bucarest, 6-12 septembre 1971, publiés par les soins de M. Berza et S. Stănescu, vol. I, Bucaresti, Ed. Academiei, 1974, 373-390; G.V. Popov, „Zametki o Tverskoi rukopisi Hroniki Georgija Amartola”, *Vizantijskiy vremennik*, XXXIX (1978), 124-147 - n. trad.]
180. Asupra acestui important izvor contemporan, vezi H. Grégoire, „Un nouveau fragment du *Scriptor incertus de Leone Armenio*”, *Byzantion*, XI (1936), 417-428; Grégoire, „Du nouveau sur la Chronographie byzantine: le *Scriptor incertus de Leone Armenio* est le dernier continuateur de Malalas”, *Bulletin de la classe des lettres de l'Académie Royale de Belgique*, XII (1936), 420-436.
181. Georgios Monachus, *Chronikon*, ed. C. de Boor.
182. V.M. Isarin, *The Chronicle of George Hamartolos in Its Old Slavonic-Russian Version* [în rusă].

Literatura iconoclastă a fost aproape complet distrusă de triumfătorii închinători la icoane; totuși, o parte a actelor extinse ale sinodului iconoclast din 754 au supraviețuit în actele Sinodului al VII-lea Ecumenic. Fragmente dintr-o amplă lucrare împotriva cinstirii icoanelor, scrisă de Constantin al V-lea Copronimul, s-au păstrat în cele trei *Refutații* ale patriarhului Nichifor. Același împărat a fost și autorul altor câteva lucrări literare¹⁸³. Leon al V-lea a ordonat compilarea unei lucrări generale favorabile iconoclasmului, bazată pe Scriptură și Părinți Bisericii, iar un proiect similar fusese propus la sinodul iconoclast din 754; niciuna dintre aceste scrieri nu a supraviețuit. Unele poeme iconoclaste s-au păstrat în lucrările lui Teodor Studitul. Sinodul al VII-lea Ecumenic a decretat ca întreaga literatură iconoclastă să fie distrusă, după cum citim în canoanul 9: „Toate jocurile infantile, batjocurile furioase și falsele scrieri îndreptate împotriva cinstitelor icoane trebuie să fie prezentate episcopatului din Constantinopol și acolo să fie adăugate tuturor celorlalte lucrări ale ereticilor. Cine va fi găsit vinovat de tănuirea acestor lucrări, dacă va fi episcop, sau preot, sau diacon, va fi depus; dacă va fi monah sau laic, va fi excomunicat”¹⁸⁴.

O imensă cantitate de material literar care tratează despre apologia cinstirii icoanelor, foarte important prin influența sa asupra scrierilor din perioadele ulterioare, a fost lăsată de un om care și-a petrecut întreaga viață într-o provincie ce nu mai făcea parte din Imperiu. Este vorba despre Ioan Damaschin, de origine siriană, provincie aflată pe atunci sub dominație arabă. El a fost ministru al califului din Damasc și a murit către anul 750 d. Hr. în celebra lavră palestiniană a Sfântului Sava. A lăsat multe lucrări în domeniile dogmaticii, polemicii, istoriei, filosofiei, retoricii și poeziei. Lucrarea sa principală este *Învorul cunoașterii*, a cărei a treia parte, intitulată „O expunere exactă a credinței ortodoxe”, a fost o încercare de prezentare sistematică a principiilor esențiale ale credinței și dogmaticii creștine. Prin această expunere, Sfântul Ioan a furnizat închinătorilor la icoane o puternică armă în lupta cu oponenții lor, o armă care le lipsise în prima parte a mișcării iconoclaste. Mai târziu, în secolul al XIII-lea, această lucrare a fost folosită de Toma d'Aquino, celebrul Părinte al Bisericii Apusene, ca model pentru *Summa Theologiae*. Printre lucrările polemice ale Sfântului Ioan Damaschin trebuie semnalate cele trei tratate *Împotriva celor care defăimează Sfintele Icoane*, în care autorul apără cu fermitate și cu îndrăzneală cinstirea icoanelor. În literatura bisericească, Sfântul Ioan este celebru în special pentru imnurile sale bisericești, care sunt ceva mai complicate ca formă decât cele ale lui Roman Imnograful (Melodul), dar care, prin profunzimea forței poetice și adâncimea doctrinei, sunt printre cele mai frumoase imnuri ale Bisericii creștine. De asemenea, Sfântul Ioan a fost autorul multor frumoase cântări pentru praznicele Domnului, despre Sfânta Fecioară și în cinstea profeților, apostolilor și martirilor. Slujba pascală este deosebit de solemnă, cântările exprimând bucuria profundă a credincioșilor pentru victoria lui Hristos asupra morții și iadului. Sub pana lui Ioan, imnurile bisericești au atins punctul culminant al dezvoltării și

183. Vezi Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Bilderstreites*, 7-14. [Puținele fragmente care au supraviețuit din opusculile teologice (*penesis*) ale împăratului Constantin al V-lea au fost publicate și de H. Hennebof, *Textus Byzantini ad iconomachiam pertinentes in usum academicum*, Leiden, J. Brill, 1969, 52-57. Pretinsele citite identificate de Hennebof în *Antirrhetikos III* dintr-o a treia *penesis* aparțin în realitate unui teolog iconoclast din secolul al IX-lea, H.-J. Geischer (*Der byzantinische Bilderstreit*, Gütersloh, G. Mohr, 1968, 41-53) a reeditat fragmentele identificate de Ostrogorsky - n. trad.]

184. Mansi, *Anglissima collectio conciliorum*, XIII, 430.

al frumuseții lor. După el, nu au mai fost scriitori remarcabili în domeniul poeziei bisericicești bizantine¹⁸⁵.

De asemenea, numele lui Ioan Damaschin este strâns legat de romanul *Varlaam și Iosafat*, care s-a bucurat de cea mai largă popularitate în toate limbile, pe toată durata Evului Mediu. Fără îndoială, intrigă acestei povești a derivat din bine cunoscuta legendă a lui Buddha. Foarte probabil, istorisirea a fost doar o simplă variantă a vieții lui Buddha, adoptată de creștinii din Răsărit pentru folosul propriu; autorul însuși ne asigură că povestea i-a fost adusă din India. Din Evul Mediu până în vremurile recente, romanul a fost atribuit aproape unanim lui Ioan Damaschin, dar, în 1866, orientalistul francez H. Zotenberg a prezentat câteva dovezi că Ioan nu a putut fi autorul, iar mulți scriitori i-au acceptat concluziile¹⁸⁶. În ultimii ani, cercetătorii acestui subiect sunt mai puțin decși și înclină mai mult spre teoria mai veche. Astfel, în timp ce autorul articolului despre Ioan Damaschin publicat în 1910 în *Catholic Encyclopedia* spune că atribuirea romanului *Varlaam și Iosafat* lui Ioan¹⁸⁷ este îndoielnică, cei mai recenti editori și traducători ai romanului consideră că numele Sfântului Ioan Damaschin are încă dreptul să apară pe pagina de titlu a ediției lor¹⁸⁸.

A doua perioadă a iconoclastismului a fost marcată de activitatea lui Teodor Studitul, bine-cunoscut apărător al cinstirii icoanelor și stăruitor al unei celebre mănăstiri din Constantinopol, care intrase în declin în timpul lui Constantin al V-lea, dar a fost reinviată sub administrarea lui Teodor. Sub îndrumarea sa, a fost elaborată o nouă regulă pentru mănăstire, pe baza vieții de obște (cenobitice); pentru îndeplinirea nevoilor intelectuale ale monahilor, în

185. M. Jugie, „La vie de S. Jean Damascène”, *Échos d'Orient*, XXIII (1924), 137-161; O. Bardenhewer, *Geschichte der abkirchlichen Literatur*, V, 51-65. [Cu studii de referință despre atitudinea Sfântului Ioan Damaschin față de iconoclaști, vezi: V. Fazzo, „Rifuto delle icone e difesa cristologica nei discorsi di Giovanni Damasceno”, *Vetera Christianorum*, XX (1983), 25-45; T.F.X. Noble, „John Damascene and the History of the Iconoclastic Controversy”, în *Religion, Culture and Society in the Early Middle Ages: Studies in Honor of Richard E. Sullivan*, Kalamazoo, 1987, 95-116 – n. trad.]

186. Vezi K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur*, 886-890.

187. J.B. O’Conner, „John Damascene”, *Catholic Encyclopedia*, VIII, 459-461.

188. St. John Damascene, *Barlaam and Iosaph*, cu o traducere în engleză de C.R. Woodward și H. Mattingly, xii. [În această chestiune, autorii articolului de specialitate „Barlaam and Iosaph”, în Alexander P. Kazhdan et alii (eds.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, I, New York/Oxford, Oxford University Press, 1991, 256-257, sunt înclinați să acorde paternitatea acestei lucrări unui amant Ioan din Mar Saba, din secolul al IX-lea, al cărui nume apare frecvent pe manuscrisele ce conțin acest text. Vezi: A. Kazhdan, „Where, when and by whom was the Greek *Barlaam and Iosaph* not written”, în *Zu Alexander d. Gr. Festschrift G. Wirth zum 60. Geburtstag am 9.12.1986*, vol. II, Amsterdam, 1988, 1187-1209. De asemenea, a se consulta traducerea în limba română: Sf. Ioan Damaschin, *Varlaam și Iosafat*, cuvânt înainte de acad. Virgil Cândea, București, Editura România creștină, 1999 – n. trad.]

* Cele mai importante monografii asupra Sfântului Teodor Studitul apărute în ultimele decenii sunt: P.J. Hatlic, *Abbot Theodore and the Studites. A Case Study in Monastic Social Groupings and Religious Conflict in Constantinople (787-826)*, Thesis (Ph.D.), Fordham University, 1993; T. Pratsch, *Theodoros Studites (759-826), Zwischen Dogma und Pragmatik: der Abt des Studiosklosters in Konstantinopel im Spannungsfeld von Patriarch, Kaiser und eigenem Anspruch*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 1998; R. Cholij, *Theodore the Studite: The Ordering of Holiness*, Oxford, Oxford University Press, 2002; S. Nazăru, *Sfântul Teodor Studitul sau despre datoria de a mărturisi*, București, Editura Omonia, 2008 (n. trad.)

mândrită a fost întemeiată o școală. Monahii urmau să fie instruiți să citească, să scrie și să copieze manuscrise, să studieze Sfintele Scripturi și operele Părinților Bisericii, precum și în arta compunerii imnurilor, pe care le cântau în timpul slujbelor bisericești.

Teodor, unul dintre cei mai mari oameni de acțiune în plan social și religios în furtunoasa perioadă iconoclastă, și-a demonstrat abilitatea ca scriitor eminent în diferite domenii ale literaturii. Lucrările sale dogmatico-polemice erau menite să dezvolte tezele fundamentale privind icoanele și cinstitirea lor. Numeroasele sale predici, care constituie așa-numitele *Cateheze Mici* și *Cateheze Mari*, s-au dovedit a fi cele mai populare dintre scrierile sale. De asemenea, a lăsat un număr de epigrame, acrostihuri și imnuri. Ultimele nu pot fi studiate și analizate cum se cuvine, pentru că unele dintre ele sunt încă nepublicate, în timp ce altele au apărut în ediții neștiințifice, precum cărțile rusești de ritual. Colecția sa masivă de scrisori cu caracter religios-canonice și social este de foarte mare valoare pentru istoria culturală a epocii.

Ultimele două domnii ale acestei epoci au fost marcate de activitatea creatoare a interesantei personalități a Kasiei, singura poetesă înzestrată a perioadei bizantine. Când Teofil s-a decis să-și aleagă o soție, în capitală a fost organizat un concurs pentru alegerea miresei, iar cele mai frumoase fete din toate provinciile au fost adunate la Constantinopol. Kasia a fost una dintre ele. Împăratul trebuia să treacă printre rândurile de fete cu un măr de aur și să îl dăruiască celei pe care dorea să o aleagă drept soție. Era pe punctul să-l dea Kasiei, care îi plăcea mai mult decât oricare dintre fete, însă răspunsul ei mai degrabă îndrăzneț la întrebarea sa l-a făcut să-și schimbe părerea și să o aleagă pe Teodora, viitoarea restauratoare a Ortodoxiei. Mai târziu, Kasia a întemeiat o mănăstire, unde și-a petrecut restul vieții. Poemele bisericești ale Kasiei și epigramele care s-au păstrat se disting prin gândirea originală și stilul viu. Potrivit lui Krumbacher, care a dedicat un studiu special poemelor ei, „era o femeie înțeleaptă, dar neobișnuită, care combina sensibilitatea fină și profunda religiozitate cu o franchețe energică și cu o ușoară tendință spre bărbă femeiească”¹⁸⁹.

Persecuția împotriva cinstitorilor icoanelor, glorificată în perioadele următoare de iconodulii învingători, a oferit material bogat pentru numeroase vieți de sfinți și a dat naștere unei perioade strălucite a hagiografiei bizantine.

În timpul dinastiei amoriene, în Imperiul bizantin s-a înregistrat un oarecare progres în domeniul învățământului superior și în diferitele ramuri ale științei. Sub Mihail al III-lea, unchiul său, cesarul Bardas, a organizat o școală superioară în Constantinopol¹⁹⁰. Această școală superioară era amplasată în palat; *curriculum*-ul ei era format din cele șapte arte principale, introduse în perioada păgână și adoptate mai târziu de școlile bizantine și occidentale. Acestea sunt desemnate în mod obișnuit drept „cele șapte arte liberale” (*septem artes liberales*),

189. K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur*, 716; vezi și Bury, *The Eastern Roman Empire*, 81-83. [Pentru mai multe informații despre Kasia (Kassia, Kassiane), vezi: I. Rochow, *Studien zu der Person, den Werken und dem Nachleben der Dichterin Kasia*, Berlin, 1967; E. Catafygiota Topping, „Women Hymnographers in Byzantium”, *Alartoxa*, III (1982-1983), 107-110 – n. trad.]

190. Cf. F. Fuchs, *Die höheren Schulen von Konstantinopel im Mittelalter*, 18; Fuchs a crezut că Universitatea lui Bardas a fost o instituție nouă. Istoria care spune că Leon al III-lea a incendiat Universitatea din Constantinopol, împreună cu biblioteca și profesorii ei, nu este decât o legendă târzie. Vezi L. Bréhier, „Notes sur l'histoire de l'enseignement supérieur à Constantinople”, *Byzantion*, III (1926), 74-75; IV (1927-1928), 13-28; Fuchs, *Die höheren Schulen*, 9-10 (bibliografie).

divizate în două grupe: *trivium*-ul (gramatica, retorica și dialectica) și *quadrivium*-ul (aritmetica, geometria, astronomia și muzica). De asemenea, în această școală se studiau filosofia și scriitorii clasici antici. Încercând să facă educația accesibilă tuturor, Bardas a declarat că școala va fi gratuită; profesorii erau bine plătiți din trezoreria guvernului. Fotie, celebrul savant al acestei perioade, a fost unul dintre profesorii școlii superioare a lui Bardas.

Această școală a devenit un centru în jurul căruia se adunau mințile cele mai strălucite ale Imperiului în epoca următoare a dinastiei macedonene. Fotie, al cărui prim patriarhat s-a desfășurat în timpul lui Mihail al III-lea, a devenit exponentul principal al mișcării literare și intelectuale din a doua jumătate a secolului al IX-lea. Exceptional înzestrat, cu o mare pasiune pentru cunoaștere și o excelentă educație, și-a dedicat mai târziu întreaga atenție și energie educării celorlalți. Educația lui fusese polivalentă, iar pregătirea sa era extinsă nu doar în domeniul teologiei, ci și în gramatică, filosofie, științe naturale, drept și medicină. A adunat în jurul său un grup de oameni dornici să-și îmbogățească cunoștințele. Fotie, un om de vastă cultură științifică, a fost acuzat (lucru obișnuit în perioada medievală) că s-ar fi dedicat studierii științelor interzise, astrologiei și divinației. Tradiția legendară susține că în tinerețea sa și-a vândut sufletul unui mag evreu¹⁹¹ și astfel, potrivit lui Bury, „patriarhul apare ca unul dintre predecesorii lui Faust”¹⁹². Ca unul ce era cel mai învățat om al vremii sale, nu s-a limitat doar la predare, ci și-a dedicat mult din timpul său scrisului și a lăsat o moștenire literară bogată și variată.

Dintre lucrările lui Fotie, *Bibliotheca* sau *Myriobiblon* (mii de cărți), așa cum este frecvent numită, prezintă o importanță particulară. Circumstanțele care au inspirat această operă sunt foarte interesante. Se pare că a existat un fel de club de lectură la locuința lui Fotie, unde un cerc restrâns de prieteni ai acestuia se adunau pentru a citi cu voce tare literatură de toate genurile, profană și religioasă, păgână și creștină. Bogata bibliotecă a lui Fotie era pusă la dispoziția prietenilor săi. Cedând insistențelor lor, el a început să scrie

191. Symeon Magister, *De Miraculis et Theodora*, capitolul XXXI, 670. [Pentru informații suplimentare legate de personalitatea și activitatea Sfântului Fotie, patriarhul Constantinopolului, în afara voluminoasei monografii a lui J. Hergenrother (*Photius, Patriarch von Konstantinopel*, 3 vol., Regensburg, 1867-1869), a se consulta: P. Stéphanou, „La violation du compromis entre Photius et les Ignatiens”, *Orientalia Christiana Periodica*, XXI (1955), 221-307; C. Mango, *The Homilies of Photius, Patriarch of Constantinople. English Translation, Introduction and Commentary*, Cambridge, Mass., 1958; H. Abreweiller, „Sur la carrière de Photius avant son patriarcat”, *Byzantinische Zeitschrift*, LVIII (1965), 348-363; J. Darrouzés, „Deux lettres inédites de Photius aux Arméniens”, *Revue des Études Byzantines*, XXIX (1971), 137-181; F. Dvornik, „Photius, Nicholas I and Hadrian II”, *Byzantinoslavica*, XXXIV (1973), 33-50; J.L. Wiczynski, „The anti-papal conspiracy of the patriarch Photius in 867”, *Byzantine Studies*, I (1974), 180-228; J. Meijer, *A Successful Council of Union. A Theological Analysis of the Photian Synod 879-880*, Thessaloniki, 1975; W.T. Treadgold, *The Nature of the Bibliotheca of Photius*, Washington, DC, 1980; D. White Stroudaki, *Patriarch Photius of Constantinople. His Life, Scholarly Contribution and Correspondance, together with a Translation of Fifty-Two of His Letters*, Brookline, Mass., 1982; D. White Stroudaki & J.R. Berrigan Jr., *The Patriarch and the Prince. The Letter of Patriarch Photius of Constantinople to Khan Boris of Bulgaria*, Brookline, Mass., 1982; J. Schamp, *Photius historien des lettres. La Bibliothèque et ses notices biographiques* (Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège, 248), Paris, Les Belles Lettres, 1987; G. Dagron, *Empereur et Prêtre: étude sur le „césaropapisme” byzantin*, Paris, Gallimard, 1995, 229-242 - n. trad.]

192. Bury, *Eastern Roman Empire*, III, 445.

recenzii ale lucrărilor care fuseseră lecturate¹⁹³. În *Bibliotheca*, Fotie oferă extrase din numeroase lucrări, uneori scurte, alteori extinse, precum și eseuri proprii bazate pe aceste excerpte și comentarii critice asupra lor. Aici se găsesc multe informații despre gramaticieni, oratori, istorici, naturaliști, Părinți, sinoade și vieți ale Sfinților. Cea mai mare valoare a acestei cărți constă în faptul că a conservat fragmente din scrieri care au dispărut. *Bibliotheca* se ocupă doar de prozatori. Restul numeroaselor lucrări ale lui Fotie aparțin domeniului teologiei sau gramaticii; de asemenea, a lăsat multe omilii și scrisori. În două dintre predicile sale, el se referă la primul atac al rușilor asupra Constantinopolului din anul 860, la care a fost martor ocular.

Prin universalitatea izbitoare a cunoștințelor sale și insistența studierii scriitorilor antici, Fotie a fost reprezentantul acelei mișcări intelectuale din Imperiul bizantin care a devenit foarte evidentă, în special în capitală, la mijlocul secolului al IX-lea și a fost exprimată în evenimente precum deschiderea Universității lui Bardas, în care Fotie însuși și-a dedicat mult timp pentru a preda. În timpul vieții sale și ca rezultat al influenței pe care a exercitat-o, s-a dezvoltat o relație mai strânsă între știința profană și teologie. În relațiile cu alți oameni, Fotie era un om cu vederi largi, astfel încât chiar și un sultan mahomedan (emir) al Cretei putea fi prietenul său. Unul dintre discipolii săi, Nicolae Misticul, patriarh al Constantinopolului în secolul al X-lea, într-o scrisoare adresată fiului și succesorului emirului, a scris că Fotie „știa bine că, deși diferența de religie este un obstacol, înțelepciunea, bunătatea și alte calități ce împodobesc și dau demnitate naturii umane atrag afecțiunea celor care iubesc lucrurile bune; și, de aceea, în ciuda diferenței dintre credințe, l-a iubit pe tatăl vostru, care era înzestrat cu aceste calități”¹⁹⁴.

Patriarhul Ioan Gramaticianul, un iconoclast, i-a impresionat pe contemporanii lui prin varietatea și profunzimea cunoștințelor sale și a fost chiar acuzat că ar fi magician. Un alt om însemnat a fost Leon, un remarcabil matematician din epoca lui Teofil. El a devenit atât de celebru peste granițe datorită discipolilor lui, încât califul Mamun, permanent interesat de promovarea educației, l-a implorat să vină la curtea sa. Când Teofil a auzit de această invitație, i-a oferit lui Leon un salariu și l-a numit profesor de stat într-una din bisericile constantinopolitane. Deși Mamun îi adresase o epistolă personală lui Teofil, implorându-l să-l trimită pe Leon la Bagdad pentru o scurtă ședere, spunându-i că ar considera acest lucru drept un act de prietenie și oferind pentru această favoare, după cum afirmă tradiția, o pace eternă și 2.000 de livre de aur, împăratul a refuzat să-i satisfacă cererea. În acest caz, Teofil a apreciat știința „ca și cum ar fi un secret ce trebuie păstrat, precum producerea focului grecesc, considerând că luminarea barbarilor este o politică greșită”¹⁹⁵. În următorii ani, Leon a fost ales arhiepiscop al Tesalonicului. Când a fost depus în vremea Teodorei pentru vederile sale iconoclaste, Leon a continuat să predea la Constantinopol și a devenit conducătorul școlii superioare organizate de Bardas. Este bine să reamintim că apostolul slavilor, Constantin (Chiril), a studiat sub conducerea lui Fotie și Leon și, înainte de misiunea chazară, a ocupat catedra de filosofie a școlii superioare din capitală.

193. Bury, *Eastern Roman Empire*, III, 446.

194. *Epistola II*, ed. Migre, *Patrologia Graeca*, CXI, 37; vezi Bury, *Eastern Roman Empire*, III, 439.

195. Theophanes Continuatus, *Historia*, ed. Bonn, 190; Bury, *Eastern Roman Empire*, III, 436-438. [Pentru informații suplimentare despre Leon Matematicianul (Leon Filosoful), vezi: N.G. Wilson, *Scholars of Byzantium*, Baltimore, 1983, 79-84; P. Lemerle, *Byzantine Humanism: the First Phase*, Canberra, 1986, 171-204 - n. trad.]